

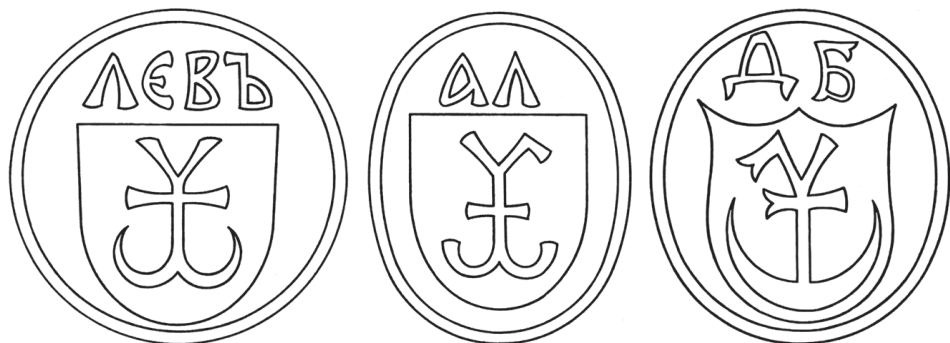
ГЕРБ КНЯЗІВ БУРЕМЛЬСЬКИХ І КУРЦЕВИЧІВ

Щодо походження князів Буремльських та їх молодшого відгалуження – князів Курцевичів - у істориків, які вивчали проблеми литовсько-руської князівської генеалогії доби середньовіччя, немає однастайності. Свого часу Ю.Вольф зробив припущення про походження князів на Буремлю від Наримунта-Гліба Гедиміновича князя Пинського.¹ Аналогічної думки дотримується також Н.Яковенко.² Натомість Л.Войтович волів виводити походження Буремльських та Курцевичів від Костянтина Коріатовича, князя і господаря Подільської землі.³

Мусимо зазначити, що генеалогічні відомості, які перебувають сьогодні в руках істориків, не дають достатніх підстав для остаточних висновків. У свою чергу, геральдичний матеріал також не може зарадити в розв'язанні даної проблеми: герби князів Буремльських та Курцевичів не мають жодної подібності ні з герботворенням княжих родів Корецьких та Ружинських,⁴ генеалогія яких беззастережно виводиться від Наримунта Гедиміновича,⁵ ні з геральдичною спадщиною Коріатовичів.⁶

Засновник роду – Михайло Костянтинович Курцевич, князь Ольшанський і Буремльський, - мав двох синів – Федора та Василя, князів на Буремля та Липовця.⁷ Від старшого з них бере свій початок рід князів Буремльських (Курцевичів-Буремльських), від молодшого – князів Курцевичів (Курцевичів-Булиг). Геральдична спадщина старшої галузі роду Михайла Костянтиновича представлена кількома сфрагістичними пам'ятками першої половини XVI ст. Найдавнішою з них є печатка середнього сина Федора Михайловича – Льва Курцевича, князя Буремльського, від 1522 р. В її полі бачимо готичний щит іспанської геральдичної форми, на якому вміщено знак у вигляді перехрещених роздвоєних здолу вил; згори подано напис: ЛЕВЪ.⁸

На печатці молодшого брата Льва Федоровича – Олександра Курцевича, князя Буремльського, від 1525 р. подібне зображення, що відрізняється від герба з печатки князя Льва Курцевича лише наявністю відгалуження на лівій частині вил, а також тим, що долішні розгалуження знака не загострені, а розширені на кінцях.⁹ Наступним етапом еволюції герба князів Буремльських є зображення на печатці сина Олександра Федоровича – Дмитра Курцевича, князя Буремльського, від 1540 – 1550 рр. Цього разу відгалуження на вилах міститься з правого боку, а долішня частина родового знака має вигляд півмісяця, що лежить рогами догори.¹⁰

Мал.1: Печатка Льва Федоровича Курцевича, князя Буремльського від 1522 р.

Мал.2: Печатка Олександра Федоровича Курцевича,
князя Буремльського від 1525 р.

Мал.3: Печатка Дмитра Олександровича Курцевича,
князя Буремльського від 1540 р.

Значно ширшими є наші відомості про герботворення молодшої галузі роду Михайла Костянтиновича. Еволюцію герба князів Курцевичів ми можемо прослідкувати впродовж принаймні двох з половиною сторіч – від початку XVI – по середину XVIII ст. Першою пам'яткою княжої геральдики Курцевичів є зображення на печатці сина Василя Михайловича, князя Буремльського і Липовецького, – Івана Курцевича від 1504 р. В її полі вміщено готичний щит, на якому знаходиться знак, що в точності відповідає зображенню, яке бачимо на печатці Льва Федоровича Курцевича, князя Буремльського (див.: мал.1).¹¹ Очевидно, що впродовж принаймні перших двох поколінь нащадки Михайла Курцевича, князя на Буремлю та Ольшаниці, зберігали єдність геральдичної традиції, що знайшло своє відображення у сфрагістичному матеріалі.

Мал.4: Печатка Івана Васильовича Курцевича від 1504 р.

Істотні зміни в княжому герботворенні настали допіру лише в наступному поколінні. Так, на печатці старшого сина Івана Васильовича – Василя Курцевича-Булиги від 1540 р. в щиті німецької геральдичної форми зображено знак у вигляді перехрещених вил на основі з загнутими догори, та вбік з правого боку, кінцями в супроводі півмісяця, що лежить рогами вправо та шестипроменевої зірки; герб супроводжує напис згори: ВАСИЛ.¹² Подібне зображення міститься також на наступній печатці Василя Івановича від 1 травня 1542 р., але цього разу основа не має бічного, а лише доземі загини, крім того, в гербі відсутні фігури півмісяця та зірки.¹³

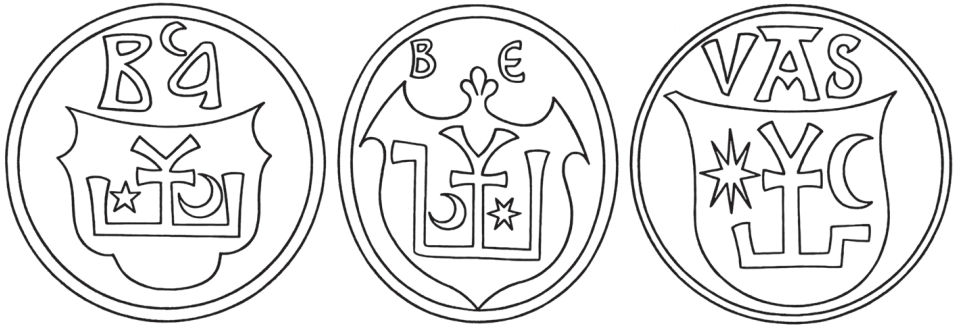
Мал.5: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 1540 р.

Мал.6: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 1 травня 1542 р.

Мал.7: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 1542 р.

Втім, на всіх наступних печатках князя Василя Курцевича зірка та півмісяць

наявні вже незмінно. Стабільним є також зображення родового знака, а відмінності в гербах стосуються лише другорядних деталей. Так, на печатці від кінця 1542 р. основа має, крім доземих, також бічні загини, причому на обох кінцях.¹⁴ На печатці від 10 квітня 1546 р. бічні загини відсутні, разом з тим іншим є розташування півмісяця та зірки, а остання, до того ж, – не шести, а п'ятипроменева.¹⁵ Зображення на печатці від 27 червня – 27 липня 1546 р. є аналогічним до того, яке бачимо на печатці від 1540 р. (див.: мал.5), лише доземі загини основи значно довші, а шестипроменеву зірку покладено набік.¹⁶ Нарешті, в гербі на печатці від 1550 р. бічний загин є лише на лівому кінці основи, а зірка, яка цього разу розміщена праворуч, має вісім променів.¹⁷

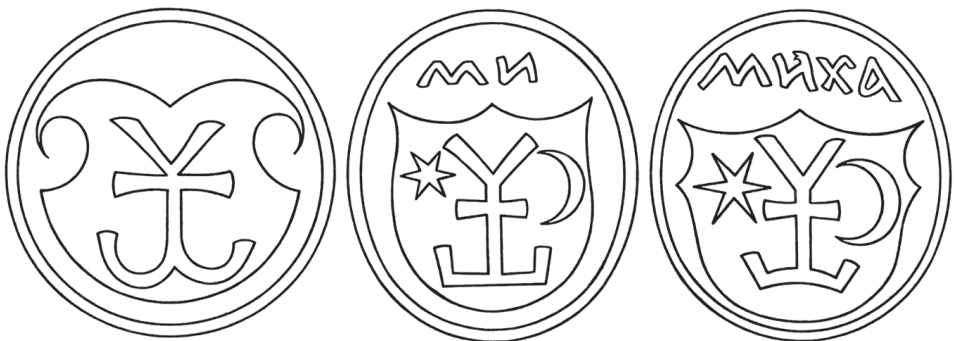

Мал.8: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 10 квітня 1546 р.

Мал.9: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 27.6.1546 р.

Мал.10: Печатка Василя Івановича Курцевича-Булиги від 1550 р.

Молодший брат Василя Курцевича-Булиги – Михайло Іванович Курцевич на першій своїй печатці від 1552 р. використовував зображення родового знака, що своїм зовнішнім виглядом був доволі подібним до ранніх, з початку XVI ст., гербів князів Буремльських і Курцевичів (див. мал.1, 2 та 4), тобто – перехрещені роздвоєні здолу вила.¹⁸ Втім, уже на двох наступних печатках князя Михайла Івановича від 1560¹⁹ та 1564 рр.²⁰ бачимо звичне зображення перехрещених вил на основі із загнутими догори кінцями в супроводі шестипроменевої зірки та півмісяця, що лежить рогами вправо.

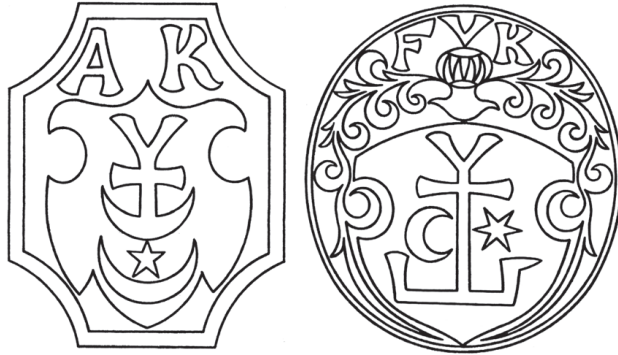
Мал.11: Печатка Михайла Івановича Курцевича від 1552 р.

Мал.12: Печатка Михайла Івановича Курцевича від 1560 р.

Мал.13: Печатка Михайла Івановича Курцевича від 1564 р.

У наступному поколінні князів Курцевичів відбулася подальша еволюція родового герба. Скажімо, на печатці Дмитра Васильовича Курцевича-Булиги від 1581 р. у німецькому щиті бачимо знак у вигляді перехрещених вил на основі із загнутими

догори та вбік, і перехрещеним праворуч, кінцями в супроводі шестипроменевої зірки та півмісяця, що лежить рогами вправо.²¹ А на печатці Олександра Михайловича Курцевича від 1582-1584 рр. взагалі знаходимо незвичну конструкцію у вигляді перехрещених вил над півмісяцем, що лежить рогами догори, здолу знак супроводжує п'ятипроменева зірка над півмісяцем, який лежить рогами догори.²²

Мал.14: Печатка Олександра Михайловича Курцевича від 1582 р.

Мал.15: Печатка Федора Михайловича Курцевича від 1580 р.

Лише на печатці Федора Михайловича Курцевича від 1580-1585 рр. бачимо звичний для герботворення попереднього покоління князів Курцевичів сюжет – знак у вигляді перехрещених вил на основі із загнутими догори та вбік з лівого боку кінцями в супроводі півмісяця, що лежить рогами вліво та шестипроменевої зірки; над щитом розміщено шолом, у нашоломнику – два страусових пера, навколо щита намет доволі вибагливої форми, що повторює контури щита.²³

Цілком імовірно, що саме зображення на цій печатці послужило основою для малюнка герба, який бачимо в гербовниках Бартоша Папроцького – “Gniazdo snoty”²⁴ та “Herby rycerstwa polskiego”.²⁵ Принаймні іконографія герба Курч, як іменує його Папроцький, є цілком ідентичною до тієї, яку бачимо на печатці князя Федора Михайловича. Польський історик, щоправда, згадує поруч з малюнком та описом герба особи Дмитра Васильовича Курцевича-Булиги та Олександра Михайловича Курцевича, але як ми бачили вище, їхні герби дещо відрізнялися від того знака, який бачимо в “Gniazdie snoty”. Крім всього іншого, в геральдичних творах Папроцького подано також відомості про кольористику поля гербового щита, яке мало бути червоним. У подальшому дану інформацію повторюють також пізніші річпосполитські гербовники, такі як “Orbis Polonus” Окольського²⁶ та “Korona Polska” Несецького²⁷ та ін.

Herb starodawny ná Wołhyniu / ktory jest nádany zá wielkie městwo Kniázom dawnym/ od onych Książath Kuzskich mežnych/ ktory ma być w czerwonym polu zowa go Kurcz.

Dom Kurczewicow starodawny zasny u mežny.

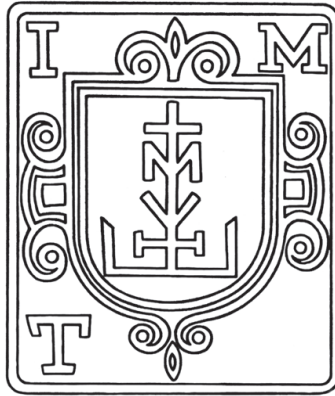

Kniáz Bulhá Dymitr Kurczewic maš stawny. Alexander Kurczewic maš stawny.

Мал.16: Герб Курцевичів у гербовнику Папроцького “Gniazdo snoty” 1578 р.

Наступні відомості про герб князів Курцевичів походять уже з XVII ст. Від 1619 р. маємо печатку однієї з найяскравіших постатей Руської церкви доби національного відродження – Івана (Іезекіїла) Дмитровича Курцевича-Булиги, підстарости черкаського (1601) та білоцерківського (1609 – 1613), ігумена трахтемирівського (1619 – 1624) та Дерманського монастирів (1624), єпископа володимирського (1620 – 1624) та архієпископа суздальського (1625). Герб, який вміщено на цій печатці, вражає складністю своєї конструкції, котра є незвичною навіть для руської геральдики, основу якої складають саме знакоподібні герби, але все ж таки не такого рівня складності. Родовий знак на печатці Іезекіїла ігумена Трахтемирівського внесено в півкруглий бароковий щит, на якому розміщено знак у вигляді довгого хреста, перехрещеного знаком у вигляді літери М стрілою, що лежить вістрям додолу і костурним хрестом, на основі із загнутими догори кінцями.²⁸

Мал.17: Печатка Івана-Іезекіїла Дмитровича Курцевича-Булиги від 1619 р.

Уже від XVIII ст. маємо відомості про ще дві печатки князів Курцевичів. Перша з них, що належала невідомому з імені представнику цього роду, мала в щиті французької геральдичної форми знак у вигляді перехрещених вил над стрілою вістрям додолу в супроводі двох п'ятипроменевих зірок; над щитом було розміщено князівську корону.²⁹ Дещо відмінне зображення бачимо на печатці Яна Курцевича-Коріатовича від 1755 р. В її полі зображено німецький щит, на якому вміщено знак у вигляді перехрещених вил над стрілою, що лежить вістрям додолу на основі із загнутими догори та вбік кінцями в супроводі шестипроменевої зірки та півмісяця, що лежить рогами вправо; над щитом – князівська корона.³⁰

Наостанок маємо зробити певний відступ від теми нашого дослідження, адже не можна не зауважити, що гербу Курцевичів судилося стати однією з найвпізнаніших пам'яток української геральдики. Щоправда, пов'язана ця слава не зі старою руською геральдичною традицією, а з новою, козацькою, добою розвитку української геральдики. Річ в тім, що гербом Курч (Kurcz), як називають його річпосполитські гербовники, користувався як власним родовим гербом гетьман Війська Запорозького обох боків Дніпра Іван Мазепа.³¹

Сам гетьман навряд чи був якимось чином пов'язаний з родом князів Курцевичів, максимум, що можна припустити, це споріднення по жіночій лінії, але як би там не було, вже від початку гетьманування Івана Мазепи центральною фігурою його гетьманського герба є зображення родового знака Курцевичів. Перший варіант гетьманського герба бачимо в чернігівському виданні поеми Стефана Яворського „Echo giosu woiaj Naszego na puszczy” 1689 р. Родовий герб Курч вміщено в середньому щитку в оточенні чотирьох гербів, що, ймовірно, належали предкам гетьмана: в чотиридільному щиті в першій частині вміщено герб Ясона (ключ), в другій частині – герб Сас (стріла над півмісяцем на кінцях

якого дві шестипроменеві зірки), в третій частині – герб Одровос (стріла з подвійним розгалуженням здолу), в четвертій частині – герб Корчак (три вруби). Над щитом розміщено шолом з шоломовою короною, наметом і трьома страусовими перами в нашоломнику.³²

Мал.18: Герб гетьмана Івана Мазепи в чернігівському виданні поеми Стефана Яворського „Echo giosu woiaj. Nęcego na puszczy” 1689 р.

Кольорову видозміну гетьманського герба знаходимо на молитовнику 1692 року, виданому архієпископом Чернігівським Лазарем Барановичем: на червоному полі знак у вигляді срібних перехрещених вил, які поставлено на брус із загнутими догори кінцями, праворуч - золота шестипроменева зірка, ліворуч -

золотий півмісяць, що лежить рогами вправо.³³ Подібне зображення вміщено на срібних воротах Борисоглібського собору в Чернігові, в оздобленні різноманітних церков, відновлених або побудованих гетьманом, на різноманітному посуді та особистій бандурі гетьмана,³⁴ на кількох його портретах, на гравюрі, виконаній І.Мигурою у 1706 р.³⁵, та водяному знакові на аркушах книги “Зерцало” від 1705 р.³⁶

Зображення повного гетьманського герба подано на зворотному боці восьмикутного санктваріуму гетьмана. Герб складається з щита німецької геральдичної форми, на якому вміщено герб Курч, над щитом - срібний шолом під золотою шоломовою короною, навколо щита - червоно-срібний намет.³⁷ Інші видозміни гетьманського герба вміщено на гравюрі Данила Галяховського 1708 р. (знак подано в супроводі двох золотих півмісяців, які обернено рогами один до одного),³⁸ в літописі Самійла Величка,³⁹ а також на арабському Євангелії, виданому 1708 р. в Алепо на кошти гетьмана (в даному разі герб має зворотне, ніж на видозміні 1692 р., розташування місяця та зірки).⁴⁰ У вірші Вацлава Потоцького на герб Івана Мазепи⁴¹ подано тлумачення символіки герба Курч у звичаях тогочасної гербової поезії:

Корчем зветься цей герб, але від болю не корчиться;

Пізнав не раз татар, пізнав і шию турків,

Бо на коні і тих, і інших діставав,

Так в руці, як живу, у тятиві витягав.

Іпсилон - це грецький знак, це має бути літера,

Що цей герб на Волині, започаткований на Русі,

Хрест як меч посередині, сам у засідці стоїть,

Місяць із зіркою світять з обох сторін.

Значить він був десь у ночі: сховався у засідці,

Щоб ворога на принаду заманити,

А потім обома крилами швидко його вдарив,

Людей на кшталт літери Іпсилон поширив.

1 вересня 1707 р. з'являється новий варіант герба Івана Мазепи, який пов'язаний з наданням гетьманові княжого титулу Священної Римської імперії. В дипломі імператора він має такий вигляд: на червоному полі срібні перекрещені вила, які поставлено на брус, праворуч золотий півмісяць, що лежить рогами вліво, ліворуч золота шестипроменева зірка, згори срібний панцир, над щитом золота шоломова корона, за щитом пурпурова мантия з горностаєвою підкладкою, з золотим оздобленням і золотими шнурами, під золотою князівською короною з червоною підкладкою і горностаєвим низом.⁴²

Гетьманському гербу на довгі роки судилося стати символом боротьби за незалежність української держави. Вже від середини XVIII ст. його активно використовують в політичній символіці.⁴³ А згодом він стає одним із загальнонаціональних символів політичної боротьби, набуваючи особливої популярності в періоди національно-визвольних змагань українського народу.

Джерела та література:

1. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy do koca czternastego wieku.- Warszawa, 1895.- С.13-14.
2. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).- К., 1993.- С.280-281.
3. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження.- Львів, 2000.- С.345.
4. Fundacja Księżąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie, Biblioteka Księżąt Czartoryskich w Krakowie, Perg.588; Perg.729; Perg.878; Perg.1168; Archiwum Państwowe w Krakowie, Archiwum Księżąt Sanguszków w Siawucie, Teka VI, Plik 62; Teka VII, Plik 84; Teka VIII, Plik 8; Plik 9; Teka IX, Plik 27; Teka XII, Plik 64; Teka XIII, Plik 25; Plik 27; Muzeum Narodowe w Krakowie, Rkps, Tom 4, st.3; Центральний державний історичний архів України у місті Києві, ф.221, оп.1, спр.7, арк.4; ф.223, оп.1, спр.5, арк.3; Archiwum Główny Akt Dawnych w Warszawie, Perg.4791.
5. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy.- С.172, 413; Яковенко Н. Українська шляхта.- С.282-283; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи.- С.300-301, 303.

6. Львівський національний університет ім. І.Франка, Збірка Павліковських, п.296; APK, Archiwum Aktuw Dawnych Miasta Krakowa, Лиц.90 (Sygn.51); Perg.61; Погорілець О., Саввов Р. Монета подільського князя Константина // Нумизматика и сфрагистика.- Киев, 2004.- №3.- С.24-29; Погорілець О., Саввов Р. Карбування монети на Поділлі в другій половині XIV ст. // Грошовий обіг і банківська справа в Україні: минуле та сучасність.- Львів, 2005.- С.145-153.
7. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy.- С.15.
8. ЦДІАК, ф.220, оп.1, спр.17, арк.1 (кругла, розмір 18 мм).
9. Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края.- Выпуск III.- Киев, 1914.- С.3 (овальна, розмір 18x12 мм).
10. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника Національної академії наук України, Відділ рукописів, ф.5, оп.2, спр.7444/3, арк.67; спр.7445, арк.989; APK, Archiwum KsiŃiŃet Sanguszkyw w Siawucie, Teka V, Plik 69; Plik 71; Teka VII, Plik 1 (овальна, розмір 15x13 мм).
11. BCz, Perg.588 (кругла, розмір 26 мм).
12. APK, Archiwum KsiŃiŃet Sanguszkyw w Siawucie, Teka IV, Plik 6; Plik 14 (овальна, розмір 16x13 мм).
13. BCz, Perg.850 (овальна, розмір 15x13 мм).
14. APK, Archiwum KsiŃiŃet Sanguszkyw w Siawucie, Teka II, Plik 95 (кругла, розмір 13 мм).
15. Там же.- Teka V, Plik 42 (кругла, розмір 14 мм).
16. Там же.- Teka V, Plik 69; Plik 71 (овальна, розмір 16x14 мм).
17. Там же.- Teka VII, Plik 18 (кругла, розмір 16 мм).
18. Там же.- Teka VII, Plik 71 (кругла, розмір 18 мм).
19. AGAD, Perg.7751; Perg.7752; Perg.7754; Perg.7755 (овальна, розмір 14x13 мм).
20. APK, Archiwum KsiŃiŃet Sanguszkyw w Siawucie, Teka IX, Plik 129 (кругла, розмір 14 мм).
21. Wittyg W. Nieznana szlachta polska i jej herby.- Кракѡв, 1908.- С.169.
22. Там же.- С.169; APK, Archiwum KsiŃiŃet Sanguszkyw w Siawucie, Teka XV, Plik 38 (восьмикутна, розмір 15x12 мм).
23. Там же.- Teka XIV а, Plik 21, st.120; Teka XV, Plik 27; Plik 34; Plik 41; Teka XVI, Plik 4; Plik 20 (овальна, розмір 18x16 мм).
24. Paprocki B. Gniazdo cnoty skŃed herby rycerstwa siawnego KŃlestwa Polskiego, Wielkiego KsiŃstwa Litewskiego, Ruskiego w inszych panstw poczŃetek swoy maia.- Кракѡв, 1578.- С.1128.
25. Paprocki B. Herby rycerstwa polskiego.- Кракѡв, 1584.- С.677.
26. Okolski S. Orbis Polonus.- Tomus I.- Sracoviae, 1641.- С.510.
27. Niesiecki K. Herbarz Polski.- Том V.- С.451-452.
28. ЦДІАК, ф.220, оп.1, спр.98, арк.1 (прямокутна, розмір 16x14 мм).
29. ЛНБ, Відділ рукописів, ф.5, оп.2, спр.7445, арк.1044.
30. Wittyg W. Nieznana szlachta polska i jej herby.- С.169.
31. Лукомский В., Модзалевский В. Малоросійський гербовник.- СПб., 1912.- С.104.
32. Jaworski S. Echo giosu woiajŃecego na puszczy.- Czernichyw, 1689; Kroll W. Heraldische Dichtung bei den Slaven. Mit einer Bibliographie zur Rezeption der Heraldik und Emblematik bei den Slaven (XVI – XVIII Jahrhundert) // Opera Slavica. Neue Folge.- Band VII.- Wiesbaden, 1986.- С.114.
33. Малоросійський гербовник.- С.104.
34. Грушевський М. Ілюстрована історія України.- К., 1992.- С.380.
35. Там же.- С.387.
36. Січинський В. Гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети гетьмана // Мазепа.- Том I.- Варшава, 1939.- С.145.
37. Смаль-Стоцький Р. Санктуаріум Мазепи // Мазепа.- Том II.- Варшава, 1939.- С.36-37.
38. Січинський В. Гравюри на честь Мазепи.- С.151.
39. Величко С. Літопис.- Том II.- К., 1991.- С.345.
40. Січинський В. Гравюри на честь Мазепи.- С.147.
41. Ситий І. Козацькі печатки Гетьманщини (середина XVII – XVIII ст.). За матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського. Дисертація ... кандидата історичних наук.- К., 2002.- С.136-137 (переклад).
42. Siebmacher J. Grosses und allgemeines Wappenbuch. 1.3.3: Die FŃrsten des Heiligen RŃmischen Reiches.- NŃrnberg, 1887.- С.161.
43. Однороженко О. Геральдичні традиції українського козацтва // Історія українського козацтва. Нариси у двох томах.- Том II.- К., 2006.- С.203.

